

Szakmai beszámoló

A Magyarországon megfordult itáliai humanisták, elsősorban Antonio Bonfini és Pietro Ransano nagyban hozzájárultak a világkrónikák hazai ismeretének terjedéséhez. Annál érdekesebb, hogy az első szerkesztésében 1344 és 1349 között létrejött, Johannes de Utino szerzőségével ismertté vált világkrónika teljesen más művelődési viszonyok között a 15. század ötvenes éveinek végén, még a humanisták érkezése előtt újjászületett. Udinei János műve eredeti formájában inkább a *Historienbibel* műfajához sorolható, hiszen nála a történeti események Krisztus születéséig a bibliai történetek kommentált, leginkább Petrus Comestor *Historia Scolasticáján*, vagy Petrus Pictaviensis művén alapuló parafrázisaként jelennek meg. Ezt kronologikus rendben követi a pápák és császárok rövid, néhány oldalas listája. 1459/1460 körül éppen ezt, értelemszerűen eredetileg csak 1340-es évek elejéig követett kronológiai vázat bővítették ki az egyes pápák és császárok életrajzával, jól ismert kézikönyvek, többek között Troppai Márton (*Martinus Polonus*) variánsai alapján. A műhöz járult egyes kéziratokban a magyar királyok jegyzéke, rövid életrajzokkal 1000 és 1459 között. A magyar rész 1459-ig, a pápáké 1458-ig, a császároké 1452-ig jut el.

A magyarországi kutatás éppen erre a függelékre figyelt fel, amelyet már a 19. században nyomtatásban megjelentetett. Túl nagy figyelmet persze nem keltett, hiszen semmi új vagy unikális történeti adattal nem gazdagította az addigi ismereteket. Az újabb nemzetközi szakirodalomba Norbert Ott és Vizkelety András, a hazaiba Vizkelety András vezette be a világkrónikát, annak legátfogóbb elemzését is nyújtva. Vizkelety Andrásnak köszönhető, hogy az Országos Széchényi Könyvtár a magyar függelékkel ellátott kézirat néhány példányát megvásárolta az utóbbi években. Magyar fordítása „Rövid elbeszélés Magyarország királyairól, 1459/63” címmel Kulcsár Péternek köszönhetően 2006-ban jelent meg. A kéziratok érdekessége, bár a korban egyáltalán nem szokatlan, hogy kétnyelvű, latin és német változatukat is elkészítették. A jelenleg ismert kéziratok alapján megállapítható, hogy a német kéziratok a latint követik, s — kisebb kihagyásoktól és betoldásoktól eltekintve — a latin kéziratok szövege rendkívül közel áll egymáshoz. A magyar függelék tartalmazó és azt elhagyó kéziratok krónikás része között sem lehet különbséget találni. Ez alapján tételezett fel Gert Melville, az Utino-féle kéziratok első modern kori értékelője, egy „*rezeptionelle zentrale Fortsetzung*”-ot, ami a különböző nyelvű és szerkezetű kéziratok közös alapjául szolgálhatott.

Maga a kibővített világkrónika kétségbevonhatatlanul közép-európai közönség számára készült, amit a kétnyelvű változat, a magyar királyok listája, a fennmaradt példányok provenienciája, a pótlólagosan elhelyezett bejegyzések tartalma is valószínűsít. A magyar királyok jegyzékének feltűnését jól indokolja, hogy a 15. századra Magyarország iránt a környező országokban komoly érdeklődés mutatkozott jórészt a perszónálunióknak, a magyar–Habsburg, valamint a magyar–török viszony fordulatainak, a magyar királyok török, morva, lengyel és osztrák területek ellen indított hadjáratainak köszönhetően. Mindez fokozottan igaz Ausztriára és Lengyelországra, az előbbi esetben nyugodtan utalhatunk Jakob Unrest „Magyar króniká”-jára, vagy éppen „Karintiai króniká”-jára, ami szintén rendkívül gazdag magyar vonatkozásokban; az utóbbi esetben Jan Długosz nagy terjedelmű történelmi munkájára gondolhatunk leginkább e vonatkozásban. Joggal lehet egy közel egykorú német és latin nyelvű változat kiadását feltételezni. Ezt látszik igazolni, hogy az önálló magyar történelmi függelék, s az alább tárgyalandó magyarországi vonatkozású betoldások, egyaránt részét képezik a német és latin változatnak, s — legalábbis a rendelkezésre álló kéziratok alapján ítélve — szó szerint megegyeznek.

A latin és német nyelvű krónika törzsrésze Johannes de Utino (†1363) ferences szerzetes, a teológia doktora Bertrاند aquileiai pátriárkának ajánlott világkrónikája, ami az ajánlás alapján

1344 januárjára keltezhető, legkorábbi kéziratok pedig 1344 és 1349 között készülhettek. Amikor Bertrand a magyar–velencei háborúk idején megjelent a magyar haditáborban, nem gondolta, hogy az eredetileg neki ajánlott krónika egy évszázaddal később jelentőségre fog jutni a térség történetírásában. Nem tudjuk pontosan, hogy a korabeli közönség mit talált annyira érdekesnek a műben, de nagy érdeklődéssel fordultak a kéziratához. Ekkor a kézirat tekercs (*rotulus*) formában készült, s közülük közel tíz ma is olvasható a világ különböző könyvtáraiban. A kéziratok közel öt méter hosszú tekercseit Udinében másolhatták, s közülük, Renate Frohne megállapítása szerint, hatot azonos kéz készített. A kéziratok egy csoportja Ádámtól Krisztusig halad a krónikarészben, majd a pápák és császárok rövid, egy-két lapos kronológiáját adja meg.

A jelen kutatás során elsődlegesen megvizsgált kéziratok közül először azokat említjük, amelyek tartalmazzák a magyar királyok függelékét: 1) Róma, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottob. 479. (rövidítve: *Vat*), magyarországi kézirat, Drágyi Tamás nevének a bejegyzésével; 2) Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 1.6.5 Aug 2o. (rövidítve: *W*); Budapest, OSzK Cod. Lat. 544. (rövidítve: *Bu1*). A kutatás szempontjából fontos a ma Augsburgban található példány, amely nem tartalmazza ugyan a magyar királyok függelékét, mégis a „pápa–császár rész” kibővített szövege megegyezik a teljesebb, a magyar függelék is magában foglaló kéziratokkal, s így megbízható kontroll-példányként használható (ma Augsburg, Universitätsbibliothek Cod. II.1. 2o 191.; rövidítve: *Au*, korábban Füssen, St, Mang). A Morgan Könyvtár egyik, 1417-tel záruló kéziratának összeállítója (M 192, rövidítve: *N2*) valószínűleg olyan, cseh vonatkozásokban gazdag pápa–császár történetet (36^v–61^v.) helyezte el Johannes de Utino munkája után, aminek semmi köze sincsen az 1459/1460 körüli kéziratok „pápa–császár rész”-éhez. A Morgan Könyvtár példányával kapcsolatban korábbi sejtésünket a kézirat másolatának kézbevétele teljes mértékben igazolta. A bibliai rész valóban Johannes de Utino műve, de ahhoz a 14–15. századi Gobelinus Persona „Cosmodromium” („Cosmodromius”) című művének egy rövidített változatát csatolták, s ennek köszönhetően a kézirat már a szerző, 1421-re tett, halála előtti években véget ér. A másoló maga is megjegyzi, hogy „eddig tartott a Cosmodromium-féle krónika”. Figyelemreméltó, hogy ebben az esetben is Johannes de Utino krónikájához csatoltak egy modern krónikát, de bizonyos, hogy a magyar vonatkozások esetében Gobelinus Persona műve nem szolgált mintául, a magyar történelmet nem érintő vonatkozásokban azonban kínálhatott mintát. Gobelinus Persona említi ugyan az erdélyi szászokat, de leírásában őket a magyarok hozták magukkal a kalandozások során.

A 15. századi német nyelvű példányok közül a következők tartalmazzák a magyar királyok függelékét: Berlin (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. Germ. fol. 947., rövidítve: *Be*); Turócszentmárton (Martin, Slovenská Národná Knižnica, J 324., rövidítve: *Ma*, amely eredetileg, de 1740-ben bizonyosan a pozsonyi kapucinusok birtokában volt, amint arról független forrásunk is fennmaradt); Budapest (OSzK Cod. Germ. 53, korábban Heiligenkreuzban, rövidítve: *Bu2*). A pápa–császár történethez úgy tűnik, hogy nem csatlakozott magyar függelék az újabb Frankfurt am Mainban megtalált német nyelvű töredékben (Museum für Angewandte Kunst. Abteilung Buchkunst und Graphik, LM 219, 220, 221, rövidítve: *Fr2*), és biztosan nem tartozott e függelék egy szintén frankfurt am maini, de teljes kéziratához ([Stadt-] und Universitätsbibliothek Ms. Germ fol. 12., 1460 körülről, rövidítve: *Fr1*).

Az MGH neten publikált anyaggyűjtése több száz világkrónikát sorol fel. Ezek közül mi elsődlegesen a kézirattal kapcsolatba hozható variánsokra koncentráltunk, aminek eredményeként a Vatikáni Könyvtárban (BAV, Cod. Lat. 3759.) sikerült is megtalálni a császár–pápa krónika lehetséges, de semmiképpen sem közvetlen előképét, amiből jelen latin változatot alakították, sok helyen szó szerint átvették. Itt kell utalnunk arra a nyilvánvaló ellentmondásra, hogy amíg a latin kéziratok Krisztus előtti részei igen sok ponton, olykor jelentős részben eltérnek

egymástól, a „Pápa-császár történet” meglepő módon azonos szövegezésű. A későbbi használók sem nagyon változtattak rajta, alig fűztek megjegyzést az ott leírtakhoz, az *Au* példányban a füsseni apát is leginkább személyes megjegyzésekkel gazdagította az előtte fekvő szöveget. Pedig a kéziratokat kézikönyvként való használatra szánták, amit pl. *Bul*-ben a margón folyamatosan elhelyezett, az éppen tárgyalt eseményekre vonatkozó utalások bizonyítanak.

Ezzel szemben a német kéziratok Pápa-császár részei annak ellenére, hogy követik a latin szöveget, olykor tartalmazznak többletet. Így például Nagy Károly esetében betoldják annak feltételezett, természetesen fiktív Firenze Totila pusztítását követő újra alapítását, nyilván a világkrónikák hatására. Ez megfelel annak a hagyományos nézetnek, miszerint a nemzeti nyelvű irodalmak sokkal nyitottabbak voltak a betoldások, vendégszövegek számára.

Az 1294 und 1459 közötti időszak forrásait nehezebb meghatározni. 1294 után kénytelen volt a szerkesztő új forrás után néznie, s ez éppenséggel lehetett Thomas Ebendorfer frissen elkészült pápa krónikája. A 15. század végi életrajzokban feltűnő a hasonlóság Thomas Ebendorfer *Chronica Pontificum* krónikájával, noha annál természetesen sokkal szűkszavúbb. Ebendorfer császárkrónikája már korábban, 1450-re elkészült, pápa-krónikája pedig III. Kalixtus és a nándorfehérvári diadal említése miatt 1456 körülre tehető. Ebendorfer 1463 és 1464 fordulóján halt meg, így művét, műveit az átdolgozó használhatta. Amennyiben használta, akkor a folytatónak, átdolgozónak a kivonatolásban, tömörítésben igen nagy gyakorlattal kellett rendelkezni, hiszen Ebendorfer egyes fejezetei rendkívül részletesek, általában több oldal terjedelműek. Utolsó folytatójának szövegében félreértelmezésnek nem nagyon találtam nyomát, inkább a homályosság, a bizonytalanságban hagyás vethető a szemére. Ugyanis amikor több mondatot tömörít egy félmondatba, egy-egy igével utal hosszabb cselekményekre, akkor kimondatlanul is feltételezi a teljes történet ismeretét, aminek az olvasónak a kulcsszó elolvasásra eszébe kellett jutnia. Egyúttal földrajzilag is a szerkesztő személyét az osztrák területekhez, jelesen Bécshez köti.

A kutatás végeredményében a magyar középkori historiográfiával kapcsolatba hozható kéziratok számát, a latin és német variánsokkal, töredékekkel együtt közel tíz kézirattal növelte, amihez éppen a jelenlegi szövegkiadás alapján még továbbiak azonosítása várható (a szerzőt és címet a kéziratoknak csak töredéke tünteti fel, egyébként pedig a világkrónikák rendkívül hasonlítanak egymásra). A fejlődés látványos, a múlt században még csak két ismert kéziratot használtak a mű első magyar kutatói. A kutatást és eredményeit felvette nyilvántartásába a német székhelyű, ma 5ezer művet 22 ezer kéziratban nyilvántartó *Handschriftensensus* program, ami így ennek nemzetközi ismertségét és hasznosulását nagyban elősegíti. A kutatás során megrendelt mikrofilmek és digitalizált kéziratok (CD, DVD) az OSzK Kézirattárában kerülnek elhelyezésre, ahol a műnek egyébként is két kézírata megtalálható. A szövegkiadás megjelentésére pályázunk, támogatás birtokában a megjelenés jövőre várható.

A pályázati tervekben ígérteknek megfelelően elkészült a világkrónika latin és német szövegének átirása, kritikai kiadása, amihez a bibliai részek kiadását is csatoltuk, elsősorban a kéziratok egymáshoz való viszonyának megállapítása céljából. A latin szöveghez csatoltuk a pápákra és császárokra vonatkozó kronológiai jegyzeteket. Sajnos, technikai okokból a szövegkritikai és tárgyi jegyzetek számozása jelen formában még egybefolyik, amit a későbbiekben a szokásoknak megfelelően „abc” és „arab számok” csoportra fogunk elkülöníteni. Külön adtuk meg a „Magyar királyok”-rész kritikai kiadását, amihez az új eredményeket hasznosító magyar fordítást is csatoltunk. Végül a latin és német szövegek kutatási eredményeit bemutató egy-egy tanulmányt csatoltunk a kiadásokhoz. (Mindezt egy CD-ROM tartalmazza). Tekintettel arra, hogy a túrocszentmártoni német kézirat szlovákiai fejlesztésű CD változata közben kiadásra került, egyúttal a magyar medievisztika adósságát is törlesztettük e kéziratcsoporttal szemben.

Összességében a kutatás során az eredményeket a hazai és nemzetközi közélettel magyar, német, angol nyelvű konferencia előadásokban ismertettük meg (Budapest, Kolozsvár, Reading), rendeztünk egy, a kéziratsoporttal foglalkozó kerekasztal-konferenciát az OSzK-ban, valamint további öt-öt, a témához lazábban kapcsolódó előadást tartottunk, amelyek a kéziratsoporttal, a német és latin kétnyelvűséggel való foglalkozás melléktermékeinek tekinthető. A német és magyar variánsok egyidejű kutatására a hazai medievisztikában nem igen volt példa, pedig ennek lehetőségeire a nemzetközi kutatás, így Rolf Sprandel évtizedekkel korábban figyelmeztetett. A kéziratok nemzetközi kapcsolódásai, használatuk azt az eredményt hozta, amit vártunk, a 15. század végére Magyarország a közép-európai történeti irodalomban kiemelt helyet vívott ki magának, s e krónikákat a térségben nagy területeken forgatták. A 15. századi krónikakiadások kis száma miatt a nemzetközi kutatás számára is fontos segédeszközt tettünk közzé, ami révén joggal várható, hogy további azonosítható kéziratok, ill. Kézirattöredékek bukkannak fel. A kutatásba bevonásra kerültek - előre nem tervezetten - művészettörténész is, az OSzK konferenciáján mutatta be eredményeit, közzétételük a közeljövőben várható.